

1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Rıfat KARAKOÇ

Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, rifatkarakoc@gazi.edu.tr

Özet

Siyasi partiler modern demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Öyle ki bugün bir ülkede demokrasinin varlığından söz edebilmek için, o ülkede birden çok siyasi partinin bulunması ve bu partilerin adil ve serbest seçimlerde yarışabilmeleri gerekmektedir. Türkiye'de 1946 yılına kadar tek partili rejim hüküm sürmüştü, bu tarihten sonra ise gerçek anlamda demokratik rejimin öngördüğü şekilde çok partili hayata geçilmiştir. Bu tarihten sonra siyasi partiler gerek 1961 gerekse 1982 Anayasa'larında yer almış ve çeşitli hükümlerle düzenlenmiştir. Bu çalışmada siyasi partiler ve demokrasi ilişkisi, 1982 Anayasasının siyasi partilere ilişkin düzenlemeleri, zaman içerisinde bu düzenlemelerde gerçekleştirilen değişiklikler ve son olarak da Anayasa'da siyasi partilere kapatma yaptırımını uygulanan hükümler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 1982 Anayasası, Siyasi Partiler, Anayasa Mahkemesi.

JEL Sınıflandırma Kodları: Z0

A Review of 1982 Constitution Regulations on Political Parties

Abstract

Political parties are the vital elements of modern democratic regimes. Today, for a democracy, the existence of more than one political parties and fair and free competition of these parties is a necessity. In Turkey, until 1946, single party regime has been employed and after this year, Turkey shifted to multi-parties regime, which is required for real democracy. Since 1946, political parties were counted and regulated in 1961 and 1982 constitutions. In this study; the relation between political parties and democracy, the regulations of 1982 constitution on political parties, the amendments in these regulation in time and lastly, the judgments of constitution regarding the closure cases of political parties will be examined.

Keywords: 1982 Constitution, Political Parties, Constitutional Court.

JEL Classification Codes: Z0

1. Giriş

Siyasi partiler, modern demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Bugün bir ülkede demokrasinin varlığından söz edebilmek için, o ülkede siyasi partilerin var olması kaçınılmazdır. Partisiz, siyasi eyleysiz, demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir (Touraine, 1997). Öyle ki klasik anlamda demokrasi demek, birden fazla partinin serbestçe kurulup, faaliyette bulunabildiği rejim demektir (Kapani, 1993, 273).

Türkiye’de 1946 yılına kadar tek partili sistem hüküm sürmüştü, bu tarihten sonra ise gerçek anlamda demokratik rejimin öngördüğü şekilde çok partili hayata geçilmiştir. Demokrasi anlayışı, ne kadar ülke varsa, her ülkenin siyasi geleneği, tarihi tecrübesi ve kültürüne göre şekillenmektedir. Başka bir söyleyişle; temelde ortak bazı ilkelere sahip olan demokrasi, uygulamada toplumların anlayışlarıyla, beklentileriyle ve sosyal grupların diyalektik etkileşimleriyle mekân ve zamana göre şekillenmektedir (Karpas, 2004, 8). İşte, Türkiye’de de demokrasi Türk halkına özgü bir hal almış, dönem dönem kesintilere uğramış ve ayrılmaz parçası olan siyasi partilerin yasaklanması ve kapatılması ile sekteye uğramıştır.

“Siyasi partilerin kapatılması konusu siyasi yerindelik açısından bir tartışma konusudur. Ancak, Türkiye’de, cumhuriyetin; demokratik, laik ve hukuk devleti niteliğinin korunabilmesi için siyasi partilerin tüzük ve programlarının, eylemlerinin ve söylemlerinin yargı organı tarafından denetlenmesi, kanuni koşullar oluştuğunda da belli yaptırımların uygulanması gereklidir. Belki kapatılması yerine ilgili siyasi partinin devlet yardımıyla kısmen veya tamamen yoksun bırakılması veya başka etkin yaptırımlar da düşünülebilir (Alan, 2008).

Saint-Juste’nün ünlü “özgürlük düşmanları için özgürlük yoktur” formülü ile özetlediği anlayışa uygun olarak Türkiye de, birçok ülke gibi, varlığını tehlikeye düşüren siyasi partilere karşı korunmayı zorunlu görmüştür (Esplugas, 1999, 676’dan akt. Kaboğlu, 1999, 78). Yani siyasi partilerin serbestçe kurulma ve mücadele etme hakkı kendilerine hayat veren ve yaşamalarını borçlu oldukları, düzene zarar verme hürriyetini kapsayacak kadar geniş yorumlanmamıştır (Tunç, 1997, 50).

2. Siyasi Partiler ve Demokrasi

Siyasi partiler dar anlamda; siyasi alandaki farklı sosyo-ekonomik güçlerin amaç ve çıkarlarını temsil eden formel örgütler (Marshall, 1999, 664), olarak tanımlanabilirken, bir çok farklı siyasi parti tanımı da mevcuttur: Siyasi partileri; Kapani (2003, 160) “bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacıyla güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar”, Tunaya (1952, 3); “Belirli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı özellikle normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesini güderek kurmuş oldukları bir dernek”, Berkes (1946, 2); “Bir takım meseleler karşısında görüşleri

ve tuttıkları yol bakımından birleşmiş olan kimselerin meydana getirdiği birlik”, Özbudun (1974, 4); “Halkın desteğini sağlamak suretiyle, devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” , Payaslıoğlu (1952, 13); “Belli bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek ve bu suretle fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanan ve demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğu” olarak tanımlamışlardır.

Sanayi toplumunun ve aydınlanmanın ortaya çıkışının ardından iletişim kanalları gelişmiş; sosyal hayatın alanları genişlemiş; birey, toplum ve devlet eksenli mekânlar olabildiğince büyümüştür. Bu süreçte ulus-devlet ve demokrasi hızla dünya toplumlarınca kabul görmüş (Bozdağ, 2004, 5), siyasi partiler de bu ortamda doğmuş ve demokrasilerin vazgeçilmez kurumları, olmazsa olmazları haline gelmiştir (Akartürk, 2008, V). Bugün ise modern demokrasileri siyasi partilerden ayrı düşünmek imkânsızdır (Sarıbay, 2001, 1).

Bu anlayışın Türkiye’deki yansıması ise, 1961 Anayasası’nın 56. maddesindeki; “Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar” ve “Siyasi partiler ister iktidarda, ister muhalefette bulunsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” (Tanilli, 1976, 330) tanımlamasında, gerekse, 1982 Anayasası’nın 68. Maddesi 2. Fıkrasında; “Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” şeklindedir.

Demokrasi, Yunanca; demos (halk) ve kratos (iktidar) sözcüklerinin birlikteliği olup, “halkın iktidarı” anlamına gelir ve iktidarın halkın elinde olmasına vurgu yapar (İba, 2008, 81). Halkın yönetime katılımını amaçlayan demokrasi düşüncesi ile kalabalık kitlelerle karşılaşma, temsil olgusunu beraberinde getirmiştir. Halkın temsili ancak seçimle mümkün olacağından siyasi partiler, halkın tercihlerini iktidara taşıyan yapılar olarak gelişmeye başlamışlar ve modern demokrasi içerisindeki yerlerini almışlardır. Temsili esas almaları nedeniyle “partiler demokrasisi” olarak nitelendirilen günümüz demokrasileri partilerin varlığı kadar, bunların serbestçe örgütlenmelerini, eşit şartlarda iktidar için yarışmalarını da gerektirmiştir (Bozdağ, 2004, 8).

Demokrasilerde en ayırt edici unsur vatandaşlardır. Her rejimde yönetenler ve bir kamusal alan bulunur, ama yalnızca demokrasilerde vatandaş kavramı bir rejimin demokratik olup olmadığını belirler (Schmitter ve Karl, 1995, 69). İşte, birçok demokratik ülke tecrübeleri de açıkça göstermektedir ki, demokratik ülkelerin vatandaşları kendilerini bir şekilde partilerle bağlantılı görmekte ve partilerin kendilerine iktidara ulaşma aracı olarak hizmet verdiğini düşünmektedir (Yayla, 2004, 211). Bu nedenle siyasi partiler, siyasi fikirlerin bir parti biçiminde ifadesi olduğundan, esas olan bir demokratik düzende serbestçe kurulmaları ve faaliyet göstermeleridir (Tunç, 1997, 50). Zira siyasi partilerin bulunmadığı bir toplumda sadece belirsiz bazı eğilimler, kemikleşmemiş, aralarında bağlantı kurulmamış kişisel fikir ve kanaat yığınları vardır. Partiler bu fikir yığınlarını ve siyasi

eğilimleri işleyip geliştirerek onların açıklık ve kesinlik kazanmasına yardım ederler (Kapani, 1993, 273).

Lipson'un, (1984, 267) "demokrasiyi kavramak için siyasetini anlamak gerekir; siyasetini kavramak için ise partilerini anlamak gerekir" şeklinde açıkladığı demokrasi ve siyasi partiler ilişkisi genel olarak şu şekilde açıklanabilir; demokratik sistemde anayasal hukuki çatının çok partili siyasi hayatın oluşumuna elverişli olması zorunludur. Buna göre, toplumdaki değişik düşüncelerin açıklanabilmesi ve siyasi eğilimlerin siyasi partiler biçiminde örgütlenerek, serbest ve eşit bir yarışma ortamında iktidara aday olabilmesi gerekir (Atar, 2007, 69). Öyle ki; kişiler siyasi parti örgütlenmesi içine girmeden, yani örgütlenmeden, ne denli bilinçli, özverili ve cesur olurlarsa olsunlar, toplum içinde siyasi bir güç oluşturamazlar (Aydoğan, 2006, 101).

Çağımız siyasi hayatının başaktörleri olan (Tunaya, 1980, 245) ve Anayasada da demokratik siyasi ortamın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlanan siyasi partilerin neden vazgeçilmez oldukları ise birkaç pratik nedene dayanır. Bunlar (Sarıbay, 2001, 16-17);

- Bu sebeplerden ilki, demokrasinin, devleti yönetecek olanların serbest seçimlerle belirli bir dönem için halk tarafından seçimine dayanan bir yönetim şekli olmasıdır; halkın tercihte bulunmasını kolaylaştırması ve etkin bir katılım göstermesi bir örgütün varlığına ihtiyaç gösterir. Bu, aynı zamanda, karmaşık çoğul ve soyut yapıya sahip olan toplumun somut temsil edilme olanağını bularak demokrasinin hayata geçirilmesi demektir.
- İkinci sebep ise, yönetenler ile yönetilenler arasında seçimlerin dışında da sürekli bir etkileşimin varlığı politik etki yaratacak düzeyde partileri ister istemez ön plana çıkarır.
- Son sebep ise, sağlıklı bir demokrasi, çok büyük ölçüde yurttaşlık kültürünün oluşmasına, gelişmesine ve pekişmesine bağlıdır. Bunun için, halkın kendi kendini yönetme pratiğini edinmesi, kuralları ve değerleri içselleştirmesi zorunluluğu vardır ki, partiler böyle bir ortamın sağlayıcıları ve en meşru kanallarıdır.

Modern demokrasi, partiler demokrasisidir (Özbudun, 1975, 87). Öyle ki bir ülkede iktidar için yarışan birden fazla siyasi parti yoksa o ülkede demokrasi de yoktur (Gözler, 2007, 198). Bu tanımdan hareketle artık demokrasiyi siyasi partilerden ayrı düşünmek olanaksızdır. Buna karşın partilerin demokrasiyi yaşatacakları gibi yok etme ihtimali de mevcuttur. Bu sebeple, her şeyden önce, partilerin kendileri de demokrasiye bağlı olmalı, varlık sebeplerinin demokrasi ortamı olduğunu bildikleri kadar, bu ortamın sürmesinin de kendi tutumları sayesinde mümkün olacağını anlamalıdır (Sarıbay, 2001, 17). Aksi takdirde; daha önce neredeyse Tanrısal, dinsel, uhrevi bir anlam kazanan demokrasiyi

gündelik hayatın içine yerleştiren (Kahraman, 2002, X) siyasi partiler yine bu demokrasi tarafından yok edilebilirler.

Bu bağlamda; demokrasinin bütün nimetlerinden yararlanmak, demokrasinin tanıdığı özgürlükleri kullanmak suretiyle, demokrasiye zarar vermek, demokratik haklardan kendi amaçları doğrultusunda yararlanmak yolunu kapatmak, bütün devletlerin başta gelen görüşlerinden biri olmuştur. Yani demokratik haklar, demokrasiyi geliştirmek ve yüceltmek içinde demokrasi yolunda kullanıldığı takdirde meşru kabul edilmektedir (Odyakmaz, 1996, 231-232).

İşte Türkiye’de de demokratik düzenin korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla siyasi partilere ilişkin 1982 Anayasası’nda önemli düzenlemeler mevcuttur.

3. 1982 Anayasası ve Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeleri

Türkiye’de 1961’den önce siyasi partiler, dernekler çerçevesinde yapılmış; kapatılmaları idari kararlarla veya sıradan yargı kararları ile gerçekleştirilmiştir. Partilerin kurulmalarına ve örgütlenmelerine ilişkin genel esaslar ilk kez 1961 Anayasası’yla anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Ardından 1965 yılında kabul edilen 648 sayılı Siyasi Partiler Yasası’yla partilerin kuruluşlarından, faaliyetlerine ve kapatılmalarına kadar tüm detaylar düzenlenmiştir. 1982 Anayasası’nda ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda konu daha da detaylandırılmıştır. Böylece siyasi partilerin hayatları batı demokrasilerinde görülmediği ölçüde disipline edilmiştir (Turhan, 1997, 398).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile iktidarı ele alan Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Konseyi yoluyla kanun ve kararlar çıkarmış, bir bildiri ile bütün siyasi partilerin siyasi faaliyetlerini durdurmuş (Daver, 1986, 106), 1981 tarihli ve 2538 sayılı kanunla bütün siyasi partiler feshedilmiştir. 1982 Anayasası’yla da siyasi partiler için özel düzenlemeler getirilmiş, yasaklayıcı ve sınırlayıcı hükümler çoğaltılmış, mahkemelerce katı yorumlarla sınırlayıcılık iyiden iyiye pekiştirilmiştir (Özhan, 1997, 412). Esas olan; her siyasi sistemde temel sorun, anayasanın korunmasıdır (Deener, 1969, 179). Türkiye’de de bu koruma, kendini 1982 Anayasası ile iyice hissettirmiştir.

1982 Anayasası’nda partilerin siyasi yaşamda vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilmesi onların hiçbir sınırlamaya tabi tutulmayacağı anlamına gelmemektedir. Aksine siyasi yaşamdaki önemli işlevleri nedeniyle çeşitli açılardan yine anayasada belirtilen ilkelere uymak zorundadırlar. Nitekim bu doğrultuda siyasi partilere kimlerin üye olabileceği, partilerin ne şekilde ve hangi kurum ya da kişilerden yardım alabilecekleri, tüzük, program ve eylemlerinin uyması gereken ilkeler ve benzeri konularda anayasanın 68. ve 69. Maddelerinde hükümler mevcuttur (Hakyemez, 2002, 551).

İşte bu; Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri, demokratik düzenin kendisine yönelen saldırılara karşı korunmasını sağlamak için anayasal bir araç olarak öngörülmüştür (Kanadoğlu, 2004, 207). Başka bir deyişle, 1982 Anayasası'nın 68. maddesinde siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmesine rağmen, anayasa aynı zamanda siyasi partilerin kuruluşuna ve faaliyetlerine ilişkin pek çok sınırlama getirmektedir (Akgün, 2011).

Bu kapsamda 1982 Anayasası'nın siyasi partilere ilişkin hükümleri şu şekildedir.

MADDE 68- (Değişik: 23/7/1995-4121/6 md.)

Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir.

Siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Siyasî partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.

Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasî partilere üye olamazlar.

Yükseköğretim elemanlarının siyasî partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasî partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler.

Yükseköğretim öğrencilerinin siyasî partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

Siyasî partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça malî yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Anayasa'nın siyasi partilere yönelik 68. Maddesi 1995 yılında yapılan değişikliklerle bu hali almıştır. İlk metin ile 1995 yılındaki

değişiklikler karşılaştırıldığında 68. Maddedeki ortaya çıkan farklılıklar ise şu şekildedir (Atar, 2007, 90).

- Parti üyesi olabilme yaşı 21’den 18’e indirilmiştir.
- Siyasi partilerin tüzük ve programlarının yanısıra, “eylemleri”nin de, Anayasa’da belirtilen prensiplere aykırı olamayacağı öngörülmüştür.
- Yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ve parti merkez organlarında görev alabilmelerine imkan sağlanmıştır.
- Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine izin verilmiştir.
- Siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılması öngörülmüştür.
- Siyasi partilerin yan kuruluşlar kurmasını yasaklayan hüküm kaldırılmıştır.

MADDE 69- (Değişik: 23/7/1995-4121/7 md.)

Siyasî partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir.

Siyasî partiler, ticarî faaliyetlere girişemezler.

Siyasî partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir. Anayasa Mahkemesince siyasî partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştaydan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir.

Siyasî partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır.

Bir siyasî partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir.

Bir siyasî partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (Ek cümle: 3/10/2001-4709/25 md.) Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zimnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

(Ek fıkra: 3/10/2001-4709/25 md.) Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.

Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz.

Bir siyasî partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar.

Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzelkişilerden maddî yardım alan siyasî partiler temelli olarak kapatılır.

(Değişik: 3/10/2001-4709/25 md.) Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasî partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Anayasa'nın siyasi partilere yönelik 69. Maddesi 1995 yılında yapılan değişikliklerle bu hali almıştır. İlk metin ile 1995 yılındaki değişiklikler karşılaştırıldığında 69. Maddedeki ortaya çıkan farklılıklar ise şu şekildedir (Atar, 2007, 90-91):

- Siyasi partilerin parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarının yanısıra, “faaliyet”lerinin de demokrasi ilkelerine uygun olması öngörülmüştür.
- Siyasi partilerin dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve mesleki kuruluşlarla ilişki kurma ve işbirliği yapma yasağı kaldırılmıştır.
- Siyasi partilerin mali denetimine ilişkin esaslar daha ayrıntılı olarak yeniden düzenlenmiştir.
- Siyasi partilerin kapatılması konusunda yeni bir düzenleme yapılarak “partinin tüzüğü ve programının Anayasal hükümlere aykırı olması” veya “partinin anayasal hükümlere aykırı eylemlerin işlendiği bir odak haline gelmesi” nedenleriyle kapatılması şeklinde bir ayrıma yer verilmiştir.
- Eski düzenlemedeki “temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticileri; yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve denetçisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyasi parti de kurulamaz” hükmü “temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz” ve “bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, ... beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar” şeklinde değiştirilmiştir.

- Siyasi partilerin ve adayların seçim harcamalarına ilişkin esasların da kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür.
- 2001 yılında da Anayasa'nın 69. maddesindeki değişikliklerle de bazı yenilikler getirilmiştir. Bunlar;
- Anayasa'ya aykırı eylemleri nedeniyle partilerin kapatılması için aranan odak haline gelme kriteri doğrudan Anayasa ile tanımlanmıştır.
- Partilerin tüzük, program ya da eylemlerinin Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle kapatılabileceği durumlarda, kapatma yerine, eylemin ağırlığına göre devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımının da uygulanabilmesi kabul edilmiştir.

Anayasa'da siyasi partilerle ilgili son değişiklik ise 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. Buna göre, siyasi partilerin kapatılmasına ya da devlet yardımından yoksun bırakılmasına karar verilebilmesi için toplantıya katılan üyelerin üçte iki oy çokluğu şartı aranmaktadır.

Görüldüğü üzere 1982 Anayasası'nın özgürlüklerin sınırlandırılması bakımından öngördüğü "özgürlüğün asıl, sınırlamanın istisna" olması ilkesinden söz edilemeyecek sistemi Siyasi Partiler Kanunu'na da yansımıştır. 2001 anayasa değişiklikleri 1982 Anayasası'nın sınırlandırma rejimini büyük ölçüde özgürlükler lehine dönüştürmüş olsa da bağrında taşıdığı yasaklama eğilimini tümüyle ortadan kaldıramamıştır (Yokuş, 2001, 107).

Görüldüğü üzere 69. Madde içerisinde genel olarak sınırlandırılmalar getirilmiş ve sıkça "kapatılma" üzerinde durulmuştur. Burada genel olarak 1982 Anayasası'nda siyasi partilerin kapatılması hususuna değinmek faydalı olabilecektir.

4. Siyasi Partilerin Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılması

Demokratik siyasi hayatın günümüzde "olmazsa olmaz" unsuru haline gelmiş siyasi partilerin, kuruluşları ile amaç ve faaliyetlerinin anayasaya uygunluğu açısından denetlenmeleri gereği, hukuk devletlerince kabul edilmektedir. Bazı uygulama farklılıkları bulunmasına rağmen, birçok demokratik ülkede siyasi partilerin denetimi anayasa yargısı organları tarafından yapılmaktadır. Türkiye'de de siyasi partilerin gerek mali denetimleri gerekse anayasaya uygunluk denetimleri Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır (Tunç, 1997, 50-51).

Siyasi partilerin denetlenmesi yanısıra kapatılmaları/yargılanmaları da aynı yüksek mahkeme tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu husus ilk kez 1961 Anayasası ile düzenlenmiştir.

1961 Anayasası ile siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması kabul edilmiştir. 1982 Anayasası'nda da aynı esas yer almıştır (Odyakmaz, 1996, 233). Esasen bu durum bazı çevrelerce eleştirilmiş olmasına karşın genel kanı şu yöndedir; siyasi partilerin kapatılmasına karşı olunabilir, kaldı ki; bu görüş,

demokratik ülkelerin genel tutumlarına en uygun olanıdır. Ancak, partilerin kapatılma olanağı kabul edilecekse de, bu yetkinin Anayasa Mahkemesi'ne verilmiş olması doğrudur (Eroğul, 1994, 36). Öyle ki; Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararları, Anayasa'nın ve Siyasi Partiler Kanunu'nun sınırlayıcı hükümlerine karşın, hukukilik kriterinden ayrılmadığı ölçüde, hem partiler için en üst düzeyde güvence sağlamakta, hem de hak ve özgürlükleri koruma fonksiyonunu yerine getirir (Kaboğlu, 1997, 133). Ne var ki, iktidarın ve muhalefetin hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalmasını sağlayan bu tür mahkemelerin yararı, eğer kurulmamış olsalardı sağlanacak yasama etkinliğinin yararından çok daha yüksek kabul edilmektedir (Ünsal, 1980, 327).

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma konusu Anayasa'mızın 69. maddesinin 4.fikrasında yer almaktadır. Bu maddede; "Siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesi'nce kesin olarak karara bağlanır" hükmü vardır.

Anayasa Mahkemesi, 1982 Anayasası'nın benimsediği mücadeleci demokrasi anlayışından, yani amacı Anayasadaki hak ve özgürlüklerden yararlanarak özgürlükçü demokrasiyi ve anayasal düzeni ortadan kaldırmak olan akımlara meşru faaliyet alanını daraltan, dolayısıyla hak ve özgürlüklerden yararlanma olanaklarını kısıtlayan demokrasi anlayışından da esinlenerek, Cumhuriyet'in laik niteliğini ortadan kaldırmaya veya devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne son vermeye yönelik akımlara karşı büyük bir duyarlılık göstermektedir. Mahkemenin bazı siyasi partiler hakkında verdiği kapatma kararları bunun açık göstergesidir (Öden, 1999, 32).

Son olarak, şunu da belirtmek gerekir ki; genel yargıda ve bütün mahkemelerde kararlara karşı, temyiz, karar düzeltme, yargılamanın yenilenmesi, yazılı emir, itiraz gibi kanun yolları açık iken siyasi parti kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir (Özhan, 1997, 415).

Görüldüğü üzere siyasi partilerin gerek denetimleri gerekse kapatılmaları konusu Anayasa Mahkemesi tarafından ele alınıp değerlendirilmektedir. Siyasi partilerin kapatılmaları konusunda yargılama merciinin Anayasa Mahkemesi olması şüphesiz ki siyasi partiler açısından bir güvencedir.

5. Siyasi Parti Kapatma Nedenleri

Türkiye'de demokrasi ile bağdaşmayan ve mevcut demokratik rejim için tehlikeli olarak nitelendirilen fikir akımlarının var olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla demokratik düzeni anayasa hükümleri ve bu doğrultuda çıkarılan kanunlarla sıkıca korumayı amaçlayan ve değişik akımların ifade ve örgütlenme özgürlüklerini aşırı biçimde sınırlandıran hukuki bir yapı mevcuttur (Hakyemez, 2000, 150). İşte bu bağlamda siyasi partilere de bu yapı çerçevesinde bir takım

yasaklar getirilmiştir. Bunların siyasi partiler için en önemli olanları ise şüphesiz kapatmaya neden olacak yasaklamalardır.

1982 Anayasası'nda sayılan parti kapatma nedenlerinin ise üç başlık altında ele alınması mümkündür. Bunlardan ilki, parti tüzük ve programın yasalara aykırı bulunması; diğeri, partinin yasaklanan eylemlerin odağı olması; diğeri de partinin yasaklanan kişi ve kurumlardan para yardımı almasıdır (Sevinç, 2005, 258).

5.1. Program ve Tüzüğün Kanuna Aykırılığı

Anayasa'nın 69/5.maddesine göre, bir siyasi parti tüzüğünün ve programının 68/4. maddesi hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. Anayasa'nın 68/4. maddesine göre; *“Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.”*

5.2. Yasak Eylemlerin Odağı Olması

Siyasi partilerin kapatılmasına yol açan diğeri durum, partinin yasaklanan eylemlerin odağı haline gelmesi durumudur.

Sözlük anlamı ile “odak olma” kavramı herhangi bir düşüncede, nitelikte olan kimselerin kaynağını veya bir şeyin toplandığı yeri ifade etmektedir. Yine merkez nokta anlamında kullanılan bu kelime, siyasi anlamda bir partinin, parti yasaklarına ilişkin eylemlerinden dolayı kapatılabilmesi için o eylemlerin merkezi haline gelmesinin gerekliliğini ifade etmek için de kullanılabilir (Abdulahakimoğulları, 2006, 131).

Anayasa'nın 69/6. maddesine göre, bir siyasi partinin Anayasa'nın 68/4.maddesi hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak onun bu nitelikteki fiillerinin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde karar verilir (Bozdağ, 2004, 88).

2001 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikler çerçevesinde ise 69. maddenin 6. fıkrasına bir partinin suç odağı haline gelmesi tanımı daraltılmış ve şu cümle eklenmiştir:

“Bir siyasi parti; bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar ve yönetim organları veya TBMM 'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zimmen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan

doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.”

Böylece odak olma ölçütü ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış oldu. Bu değişikliği getiren anayasayı değiştirme iktidarının amacı, odak olma kavramını ayrıntılı bir şekilde tanımlayarak, Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki serbestisini sınırlandırmak ve Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatmasını zorlaştırmaktır (Gözler, 2008, 26).

Örneğin üyeler bir takım eylemler icra ediyor, fakat parti organları bunları benimsemiyorsa, parti odak haline gelmez. Yine üyelerin münferit olarak bazı eylemleri işlemesi de partiyi odak haline getirmez. Başka bir ifadeyle, aykırı eylemleri işleyenlerin hem sayıca fazla olması hem de eylemlerini sıklıkla tekrarlamaları gerekir (Atar, 2007, 83).

5.3.Yabancıardan Yardım Alma Yasağı

Bu husus Anayasanın 69. maddesinin onuncu fıkrasında öngörülmüştür. Bu fıkra göre; Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Özbudun'a göre (1990, 69); Türk toplumu, genel ve siyasi eğitim düzeyi bakımından ileri batı toplumlarının gerisinde olmakla birlikte, kendisine özgü sağduyusu ve gerçekçiliği sayesinde demokrasinin sağladığı nimetleri çok kısa sürede kavramıştır. Türk halkı özellikle 1946'dan sonra demokratik rejime ve onun getirdiği siyasi katılma haklarına sahip çıkmıştır. Bu sebeple de siyasi katılma araçlarının en önemlisi olan siyasi partiler, Türkiye'de oldukça rağbet görmüş ve güçlenmiştir.

Türkiye'de hiçbir demokratik ülkede görülemeyecek ölçüde siyasi parti kapatılmaktadır. Şüphesiz bu, sağlıklı bir demokrasinin göstergesi sayılamayacağı (Turhan, 2002, 146) gibi Türkiye'deki demokrasi algısının da diğer demokratik ülkelerinkinden de farklı olduğunu göstermektedir.

Partilerin kapatılması, ancak istisnai durumlarda, demokratik toplumlarda zorunlu sayılabilecek bir önlem olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda gündeme gelen asıl sorun, yalnızca demokrasinin kendini koruma refleksinin bir sonucu olarak rejimle barışık olmayan partilerin çoğulcu yapıdan dışlanması değil, koruma refleksinin demokrasinin özgürlükçü niteliğini bozacak derecede ölçüyü kaçırma olasılığıdır (Sağlam, 2000, 242). Binaenaleyh müdahaleci ve aktivist bir Anayasa yargısı her zaman istenir bir şey olmadığı gibi onun demokrasiye katkı yapacağı da kesin değildir (Erdoğan, 2005, 18).

Bir taraftan demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak tanımlanan siyasi partiler, diğer taraftan demokrasi de bir buhran sebebi olarak da karşımıza çıkabilmektedir (Payaslıoğlu, 1952). Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nda laiklik ve bölücülük ile ilgili kurallara hayli geniş yer verilmesi, bu buhran ortamını oluşturacak partilere karşı bir reaksiyon niteliğindedir (Teziç, 1990, 42).

Şüphesiz temelli kapatma uygulamasının yerine devlet yardımından tamamen ya da kısmen mahrum bırakma gibi farklı alternatifler, demokratik rejimler için daha uygun olacaktır. Öyle ki; siyasi partiler düşüncelerini, baskı ve teröre dönüştürmedikçe ya da belli gruplara dayanarak ihtilalle iktidara gelmeyi amaçlamadıkça Anayasa'nın sağladığı hukuksal korumadan yararlanmalıdırlar (Aliefendioğlu, 1999, 106) görüşü günümüzde kamuoyunda geniş yer bulmaktadır.

Sonuç olarak; 1982 Anayasası, görüldüğü üzere, siyasi partilere ilişkin ciddi sınırlamalar ve yasaklamalar getirmektedir. Bu durum hiç şüphesiz demokratik değerler açısından oldukça olumsuzdur. Son dönemde meclis çalışmaları içerisinde sıkça dile getirilen yeni Anayasa çalışmaları neticesinde siyasi partilere ilişkin düzenlemeler, kamuoyunda daha demokratik ve özgürlükçü bir çerçeveye çizilmesi isteğiyle beklenmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki; çalışmanın amacı gereği; mevcut uygulamalar değerlendirilmiştir. Şüphesiz gelişmiş demokratik ülke uygulamaları ile karşılaştırmalı bir analiz yapmak gerekir. Ancak; burada da iki farklı engel ortaya çıkmaktadır. İlk; 1982 Anayasası askeri vesayet altında yapıldığı için gelişmiş demokratik ülke uygulamaları ile karşılaştırma yapmak çok doğru olmayacaktır. İkinci olarak ise; bu durum göz ardı edilip bir karşılaştırma yapılacak olsa dahi; bu konu başka bir çalışma kapsamında ele alınacak kadar geniş kapsamlıdır.

Kaynakça

- Abdulkakimoğulları, E., (2006), Anayasa'nın 69. Maddesinin 6.Fıkrası'nda 2001 Yılında Yapılan Değişiklik ve "Yasak Eylemlere Odak Olma" Hali, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 19-140.
- Akartürk, A.E., (2008), *Avrupa Hukukuna Uyum Süreci Açısından Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayın No:13.
- Akgün, B., (2011) "Türkiye'de Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Sorunu ve Demokratik İstikrar", <http://www.harbis.org.tr/dergi/wordler/subat07/dosya3.doc>. (Erişim Tarihi: 15.10.2011).
- Alan, N., Yargı, (20 Mart 2008), İktidar ve Siyasi Partilerin Kapatılması, *Cumhuriyet*.

- Aliefendioğlu, Y., (1999), *Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri*, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16, 95-115.
- Atar, Y., (2007), *Türk Anayasa Hukuku*, Güncelleştirilmiş 4.Baskı, Konya: Mimoza Basım.
- Aydoğan, M., (2006), *Küreselleşme ve Siyasi Partiler*, 2.Basım, İzmir: Umay Yayınları.
- Berkes, N., (1946), *Siyasi Partiler*, İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları.
- Bozdağ, M., (2004), *Türkiye 'de Siyasi Parti Kapatma: Laiklik, Bölücülük Sorunu*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Daver, B., (1986), *Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler: Birkaç Örnek Olay*, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 2, 93-140.
- Deener, D., (1969), *Modern Anayasal Sistemlerde Yargı Denetimi*, *AÜHF Dergisi*, 26(3), 179-205.
- Erdoğan, M., (2005), *Anayasa Mahkemeleri Önemli Midir? Orta Avrupa'da Anayasa Yargısı ve Demokrasinin Pekışmesi*, *AÜHF Dergisi*, 54(3), 1-22.
- Eroğul, C., (1994), *Anayasa Mahkemesi ve Siyaset*, *Mülkiyeliler Birliğı Dergisi*, 18(165).
- Gözler, K., (2008), *Parti Kapatmanın Kriteri Ne? Parti Kapatmaya Karşı Anayasa Değışikliğı Çözüm Mü?*, *Türkiye Günlüğü*, 93, 24-31.
- Gözler, K., (2007), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Hakyemez, Y. Ş., (2000), *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Hakyemez, Ş.Y., (2002), *2001 Yılında Yapılan Anayasa Değışiklerinin Siyasi Parti Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri*, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19, 550-571.
- İba, Ş., (2008), *Anayasa Hukuku ve Siyasi Kurumlar*, 2.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaboğlu, Ö. İ., (1997), *Anayasa Yargısı*, 2.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaboğlu, Ö.İ., (1999), *İfade Özgürlüğünün Siyasi Partilerce Kullanımının Sınırları*, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16, 71-92.

- Kahraman, H. B., (2002), *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Kanadoğlu, O. K., (2004), *Anayasa Mahkemesi*, İstanbul: Beta Basım.
- Kapani, M., (1993), *Kamu Hürriyetleri*, 7.Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kapani, M., (2003), *Politika Bilimine Giriş*, 15.Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karpat, K., (2004), Türkiye’de Demokrasinin Kökenleri ve Geleceği, *Karizma Dergisi*, 5(19).
- Lipson, L., (1984), *Demokratik Uygarlık*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marshall, G., (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Odyakmaz, Z., (1996), Siyasi Partilerin Kapatılması İle İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 13, 231-245.
- Öden, M., (1999), Cumhuriyet’in 75. Yıldönümünde Anayasa Yargısı, *AÜHF Dergisi*, 48(1-4), 23-38.
- Özbudun, E., (1975), *Siyasi Partiler*, 4.Basım, Ankara: AÜHF Yayını.
- Özbudun, E., (1990), Türkiye’de Siyasi Kültür ve Demokrasi, *Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişimi*, Hüsnü Erkan (Ed.), İzmir: 9 Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T.T.E.
- Özhan, H. A., (1997), Siyasi Partiler ve Kapatma Davaları, *Yeni Türkiye, Türk Demokrasisi*, 3(17) .
- Payaslıoğlu, T. A., (1952), *Siyasi Partiler*, Ankara: AÜSBF Yayını, Sayı:25-7.
- Sağlam, F., (2000), Siyasi Partiler Kanunu’nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17, 233-254.
- Sarıbay, Y.A., (2001), *Türkiye’de Demokrasi ve Siyasi Partiler*, Ankara: Alfa Basım Dağıtım.
- Sevinç, M., (2005), Türkiye Komünist Partisi Kapatma Davası ve Devlet Yardımından Mahrum Bırakma Yaptırımı, *AÜSBF Dergisi*, 60(2), 255-272.

- Schmitter, P.C. ve Karl, T.L., (1995), "Demokrasi Nedir... Ne Değildir?" *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond ve Marc F. Plattner (Ed.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tanilli, S., (1976), *Anayasalar ve Siyasi Belgeler*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Teziç, E., (1990), "Türkiye’de Siyasi Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 7, 29-46.
- Touraine, A., (1997), *Demokrasi Nedir?*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunaya, T.Z., (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T.Z., (1980), *Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 4.Basım, İÜHF Yayını.
- Tunç, H., (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetimin Kapsamı ve Organları)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Turhan, M., (2002), "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", *AÜSBF Dergisi*, 57(3), 129-150.
- Turhan, M., (1997), "Siyasi Parti Kapatma Davaları", *Yeni Türkiye*, 13(17).
- Ünsal, A., (1980), *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi ("Siyasi Sistem" Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, No: 443.
- Yayla, A., (2004), *Siyaset Teorisine Giriş*, Gözden Geçirilmiş 4.Baskı, Ankara: Siyasi Kitabevi.
- Yokuş, S., (2001), "Türk Anayasa Mahkemesinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasi Partilere Yaklaşımı", *AÜHF Dergisi*, 50(4), 107-128.